

УДК [94:334.012.82] (477.7)

Тодоров І.Я., Донецький державний університет

Тодоров Ігор Ярославович (1959 р.н.). В 1981 р. закінчив історичний факультет Донецького державного університету, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету, докторант кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор понад 140 наукових та методичних праць. Сфера наукових інтересів – *європейський та євроатлантичний вектор української зовнішньої політики.*

Південний економічний регіон України в європейській та євроатлантичній інтеграції

У статті розглянуті деякі політичні та правові засади взаємовідносин України з Європейським Союзом та Організацією Північноатлантичного Договору. Особлива увага приділена аналізу регіонального виміру співробітництва. Доводяться перспективи України, пов'язані з ухваленням в 2002 році Радою національної безпеки і оборони про вступ до НАТО. Розглянуто орієнтири, які впливають з затвердженого на Празькому самміті (2002 р.) Плані дій Україна-НАТО.

The paper considers political and legal basis of relations of Ukraine with European Union and the North-Atlantic Treaty Organization. The special emphasis is given to analyzing regional aspects of Ukraine's cooperation with the Alliance. Prospects of Ukraine regarding to the decision of entering NATO taken by the Council of National Security and Defense in the year 2002 are shown. The guidelines stated in the Action Plan Ukraine-NATO, which was ratified by the Prague summit in 2002, – are discussed.

Набуття Україною незалежності обумовило необхідність кроків з метою повернення своєї європейської і євроатлантичної ідентичності. Проте десять років в зовнішній політиці офіційно панувала так звана багатовекторність. Лише з початку XXI століття певне інституційне оформлення отримав проголошений курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію. Не викликає сумнівів, що задекларований європейський і євроатлантичний курс має постійно знаходити наповнення в зовнішній і внутрішній політиці держави. Адекватне розуміння “європейськості” вимагає приділяти більше уваги ролі і місцю регіонів в усіх сферах життя держави.

Південний економічний регіон, до якого входять Миколаївська, Одеська та Херсонська обла-

сті, заявив про себе як один з потужних локомотивів виходу України з десятиліття кризи і руйнації. Площа регіону становить 86,4 тис. кв. км (14,3% території країни). Істотні переваги його економіко-географічного положення визначаються близькістю моря, сусідством з вугільно-металургійними базами і наявністю судноплавних річок. Він посідає особливо важливе положення, бо це територія, через яку Україна здійснює експортно-імпортну діяльність з країнами Чорноморського і Середземноморського регіонів. Територією району течуть найбільші ріки України – Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай, які беруть участь в подальшому транспортуванні продукції територією України, а також зв'язують підприємства нашої країни з західни-

ми сусідами. Для цього створена міжнародна поромна переправа Іллічівськ – Варна (Болгарія). Загалом господарство Причорноморського економічного району дає 10,4% національного доходу України. Промисловість виробляє 8,2%, сільське господарство — 12,4% валової продукції відповідної галузі. Транспорт і зв'язок забезпечують 21,2% валового продукту галузі, з них 15,8% припадає на Одеську область. Саме в контексті цього регіональна наповненість просування України до європейських і євроатлантичних структур заслуговує на ретельну увагу [1].

В останні роки вивчення проблем європейського вибору України ставали предметом чисельних студій політологів, економістів, істориків [2]. Але регіональний вимір європейської і особливо євроатлантичної інтеграції України практично не досліджувався. Крім того, динамічність кроків держави в європейському і євроатлантичному напрямку потребують негайного включення до наукового обігу нових документів і матеріалів, що з'явилися в останні місяці [3].

Метою репрезентованої роботи є з'ясування участі Миколаївської, Одеської та Херсонської областей у здійсненні українського державного курсу, спрямованого на інтеграцію в усі європейські та євроатлантичні структури. Досягненню цієї мети служать такі завдання: розгляд безальтернативності євроатлантичного вибору щодо майбутнього України; показ економічного чинника співробітництва Миколаївської, Одеської та Херсонської з ЄС в цілому і з окремими країнами Європейської унії, зокрема, а також з країнами-кандидатами на вступ до ЄС та НАТО; розгляд регіонального виміру співпраці з Організацією Північноатлантичного Договору.

Поняття “європейська та євроатлантична інтеграція”, “європейський вибір” і т.п. стають в Україні щораз популярнішими. Президент так називав своє послання в 2002 році, таку ж назву має одна з парламентських фракцій, ці вислови вже тривалий час є невід’ємними елементами риторики наших політиків та урядовців. Для більшості українців поняття “Європа” стає відповідником високого рівня життя (до того ж, не таким драгівливим, як “Америка”). Без засвоєння нами, українцями, тих цінностей європейської культури та цивілізації, які визначають політичний та економічний лад сучасної Західної Європи, годі вважати, що європейська інтеграція матиме позитивні наслідки для нас. Сухі рядки Указу Президента про європейську інтеграцію

та Угоди про співпрацю України і ЄС (лібералізація економіки, ефективні вибори, незалежна судова влада і т.д.) зможуть набути реальних обрисів лише завдяки засвоєнню та використанню ними тих “правил гри”, за якими живуть європейці. Впровадження західноєвропейських принципів життя – процес не з легких. Але альтернативи йому немає, якщо ми хочемо, нарешті, гідно жити. Для інтеграції до Європи необхідна наявність громадянського суспільства – мережі активних громадських організацій, дієвого місцевого самоврядування, релігійної толерантності.

На регіональному рівні робляться певні кроки щодо європейської інтеграції. Голова Херсонської облдержадміністрації та голова облради А.Юрченко 28 червня 2002 р. відмітив, що “в Україні закладено повноцінний правовий фундамент державності, який дасть змогу Україні посісти гідне місце серед розвинутих європейських демократій. Ми розбудовуємо державу, де будуть реально гарантовані конституційні права і свободи громадян, формуємо сучасне, або, як прийнято зараз говорити, цивілізоване громадянське суспільство. Окремі його ознаки маємо вже сьогодні, у тому числі на Херсонщині. Зокрема, в області зареєстровані і діють обласні, міські і районні організації 64-х політичних партій, у складі яких налічується понад 100 тисяч наших громадян. Понад 150 тисяч херсонців є членами 152-х різноманітних громадських організацій” [4].

Вагомим показником, що свідчить про регіональні пріоритети, є отримання прямих іноземних інвестицій та напрямів зовнішньоекономічної діяльності. За даними Херсонської облдержадміністрації лише в січні – квітні 2002 р. іноземними інвесторами із Кіпру, Великобританії, Німеччини (тобто країн – членів ЄС або кандидатів на вступ), вкладено інвестицій на загальну суму понад 3 млн. дол. США. Іноземні інвестиції надійшли у промисловість, сільськогосподарську переробну галузь, будівництво та транспортні послуги. Основна частка інвестицій надійшла у вигляді майна. Проте слід зазначити, що в більшості випадків структура інвестицій складається не на користь високотехнологічних виробництв. Значні обсяги експорту продукції херсонських підприємств припадають на країни ЄС – Іспанію, Німеччину, Велику Британію. Основу товарної структури експорту склали продукція неорганічної хімії (32,8% до загального обсягу експорту області), обладнання та механічні при-

строї (21,0%), зернові культури (18,7%), продукція суднобудування (9,8%), шкірсировина (4,2%), текстильний одяг (3,0%). Основні складові імпорту – руда (34,2% до загального обсягу імпорту області), механічне обладнання (16,6%), мінеральне паливо та нафтопродукти (7,6%), електричне обладнання (6,2%), нікелеві вироби (3,9%), продукти переробки овочів та плодів (3,8%), цукор та кондитерські вироби (3,1%) [5].

Схожі показники мала і Миколаївська область. В її товарній структурі експорту переважали три товарні групи: продукція неорганічної хімії (44,1% до загального обсягу експорту області), механічне обладнання та пристрої (15,2%), зернові культури (12,4%). Також були помітними обсяги експорту масляного насіння (6,8%), шкірсировини (6,0%), текстильного одягу (3,5%). Майже 45% товарної структури імпорту складала руда. Крім цього, область здійснювала імпорт мінерального палива та нафтопродуктів, електричного обладнання, цукру та кондитерських виробів. В останні роки зменшився зовнішньоторговельний оборот товарами з країнами СНД майже на чверть. Традиційними залишаються зовнішньоекономічні зв'язки з Грецією, Німеччиною, Іспанією. Іноземні інвестиції надходили з 9 країн світу, причому лівова частка їх – 12,5 млн. дол. США (або 96,6%) припадає на країни так званого “далекого зарубіжжя”, і перш за все – країни Європейської унії, і лише 0,4 млн. дол. США (3,4%) – на країни СНД та Балтії. Половина обсягів надходження інвестицій вкладені в обробну промисловість – 6,5 млн. дол. США, у тому числі у виробництво машин та устаткування – 5,7 млн. дол. США (43,9% всіх інвестицій по області), в харчову промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів – 0,6 млн. дол. США (4,9%). Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в область на 1 січня 2001 р. становив 57,7 млн. дол. США. Інвестиції надійшли з 30 країн світу, в тому числі з 4 країн СНД та Балтії, але найбільші обсяги внесені нерезидентами з Кіпру – 21,7 млн. дол. (37,7% до загального обсягу), Нідерландів – 12,9 млн. дол. США (22,4%), Франції – 3,1 млн. дол. США (5,4%). Активізації залучення іноземних інвестицій в народне господарство Миколаївщини сприяв початок діяльності з 1 січня 2001 р. вільної економічної зони “Миколаїв” [6].

Певна низка інвестиційних проектів за участю країн ЄС розроблені і реалізуються. З листо-

пада 2001 по листопад 2002 р. здійснювався проект SEPS415 Британської Ради в Україні по створенню і роботі мережі міських адміністрацій п'яти українських міст по досягненню стало-го розвитку шляхом використання екологічного менеджменту та аудиту EMAS. До мережі, крім Миколаєва, увійшли Київ, Харків, Донецьк та Маріуполь. Провідна роль Миколаєва була визначена на підставі опанування принципів екологічного менеджменту в Миколаївському міському виконкомі, а також шляхом взаємодії з громадськістю і затвердження міської екологічної політики. Ідея проекту полягає в тому, що кожне місто обирає для себе одну з сфер муніципальної діяльності, яка значно впливає на навколишнє середовище і використовує EMAS, удосконалює її на підставі системного підходу. Обмін досвідом між містами сприяє досягненню в короткий термін максимальних результатів і мінімумом витрат. Іноземним партнером виступає британська фірма Global to Local Ltd, координатором проекту в Україні – радник Миколаївського міського голови, канд. техн. наук Ю.Кербунов [7].

Саме в Південному економічному регіоні бере свій початок стратегічний нафтопровід “Одеса – Броди”. Безумовно, він на сьогодні є один з найбільш перспективних і конкурентоспроможних проектів транспортування каспійської нафти до Європи, до того ж якість каспійської нафти вища, ніж російської. Нафтопровід “Одеса – Броди” має перевагу – він вже існує. Заява послів Німеччини, Польщі та США 4 квітня 2003 р. стосовно використання цього нафтопроводу свідчить про намір допомогти Україні зробити вибір між євроатлантичним та євразійським шляхом. К.Паскуаль, М.Зюлковскі та Д.Штюдемманн закликають парламент та уряд України “прийняти прозорі та комерційно обґрунтовані рішення щодо проекту “Одеса – Броди” вже навесні і втілити їх улітку цього року, бо інакше стратегічну можливість стати країною-транзитером нафти світового класу буде втрачено” [8]. Але насправді важливе тут питання незалежності України – чи хоче вона стати повноправною європейською нацією, досить привабливою і важливою для держав – членів європейських і атлантичних структур, з якими вона, як передбачається, вибрала інтеграцію як базову стратегію? Іншими словами, те, яким шляхом піде Україна в майбутньому, серйозно залежатиме від того, у якому напрямку потече нафта між Одесою і Бродами [9].

Особливе місце в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України займає регіональна співпраця з Північноатлантичним альянсом. Група американських науковців відвідала Миколаївську область, де в червні 2000 р. мала місце епідемія токсодермії, джерело якої досі не відоме. Американці прибули до України без спеціального обладнання, сподіваючись на матеріали, зібрані українською стороною. Вони дослідили дві основні версії виникнення захворювання: зараження залишками ракетного палива та отруєння нітратами, які в цьому регіоні перевищують норму в 2-3 рази. Допомогу в з'ясуванні причин епідемії запропонувало також і НАТО. Науковий департамент альянсу надав Україні власну базу даних та послуги експертів [10].

Південний регіон вже давно став місцем проведення чисельних військових маневрів країн – членів НАТО та партнерів. На початку 2003 р. в Одесі представники військово-морських сил НАТО в Південній Європі на чолі з капітаном І рангу К.Байєром разом з головним командуванням ВМС України намітили плани літніх навчань “Кооператив-партнер – 2003”. Ці маневри планується провести з 20 червня до 5 липня в акваторії Чорного моря та на полігонах “Чабанка” і “Широкий Лан”. В них мають бути задіяні понад 40 одиниць різноманітної військової техніки [11].

Інститут Євроатлантичного співробітництва, спільно з представництвом фонду ім. Конрада Аденауера в Україні, Миколаївською обласною державною адміністрацією, Центром соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я 27 березня 2003 р. провів у Миколаєві круглий стіл “Україна у Євроатлантичному просторі: досвід та перспективи”. Його проведення дало можливість проаналізувати переваги та недоліки від європейської та євроатлантичної інтеграції. Круглий стіл у Миколаєві став 15-м регіональним заходом Інституту Євроатлантичного співробітництва протягом 2002-2003 рр. З метою підвищити обізнаність громадян Миколаївщини про діяльність ЄС та НАТО до Миколаївської Центральної міської бібліотеки ім. М.Л.Кропивницького було передано книги та інформаційні матеріали з євроатлантичної тематики. У круглому столі взяли участь представники регіональної політичної еліти, представники неурядових організацій, викладачі та студенти вищих навчальних закладів Миколаєва, журналісти області. Було обговорено такі питання, як

стан і перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС: політичні та економічні наслідки для України, стан відносин Україна – НАТО та перспективи інтеграції України до альянсу, вплив відносин України та ЄС на соціально-економічну ситуацію на Миколаївщині, роль ЗМІ та громадських організацій в процесі формування громадської думки в Україні щодо ЄС та НАТО. Щодо питання впливу відносин України та ЄС на соціально-економічну ситуацію на Миколаївщині, заступник начальника Управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності Миколаївської обласної державної адміністрації З.Капуста зробила своєрідний екскурс щодо розвитку різних сфер суспільного життя Миколаївщини. З метою реалізації стратегії інтеграції України до ЄС, затвердженої Президентом України від 11 червня 1998 р., другий рік поспіль, Миколаївська обласна державна адміністрація видає розпорядження по забезпеченню виконання заходів щодо реалізації положень Програми інтеграції України до ЄС. На Миколаївщині впроваджується спільний проект ПРООН та Міністерства праці і соціальної політики України. Впроваджуються навчання для безробітних. В області в рамках реалізації стратегії інтеграції України до ЄС було виконано такі заходи: у 2002 р. – розроблено навчальні плани щодо підвищення кваліфікації працівників, виконано комплекс науково-технічних розробок, діяльність персоналу управління підприємств здійснювалася в рамках вимог ЄС [12].

Важливим напрямком регіонального співробітництва стали зв'язки з країнами – кандидатами до вступу у НАТО та ЄС. Розширення НАТО може надавати певні тимчасові переваги українським суб'єктам господарчої діяльності. Майбутній вступ до НАТО країн Балтії дещо знизить рівень жорсткої конкуренції з Клайпедським чи Лієпайським портами. Вони будуть змушені працювати за європейськими тарифними ставками [13]. 5 липня 2002 р. Миколаївський міський голова В.Чайка приймав делегацію консульства Румунії в Одесі. В.Чайка розповів про приватизацію заводу “Океан” голландським концерном “Damen Shipyards Group”. У Румунії цей світовий лідер суднобудування теж придбав кораблебудівний завод кілька років тому, при цьому останній зараз уже успішно виходить на Європейський ринок. Миколаївські корабелі найближчим часом ідуть на пару місяців до румунського міста Галац, щоб отримати знання і запозичи-

ти досвід. Румунський консул К.Георґаш виявив надзвичайну зацікавленість до економічного і культурного спілкування між двома країнами. У першу чергу він запропонував миколаївцям обрати в Румунії місто-побратим. Миколаївський мер, зі свого боку, запропонував культурний обмін художніми і музичними колективами, а також обмін з освітньою метою між учнями вищих і середніх навчальних закладів [14].

Проте, незважаючи на певні позитивні приклади, всупереч посиленню відносин України з НАТО, не можна серйозно говорити, що Україна якимось наближається до Європи, і тим більше до Європейського Союзу. Зокрема, не дуже оптимістичні результати дають різноманітні соціологічні опитування. Так, фонд “Демократичні ініціативи” та компанія “Тейлор Нельсон Софрез Україна” з 27 листопада до 5 грудня 2002 р. провели опитування, яке репрезентувало доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками та охоплювало всі регіони України. Було опитано 1200 респондентів. Похибка репрезентативності не перевищувала 3%. За результатами опитування в Південному регіоні, прибічники того, що Україна має прагнути вступити до НАТО, складають 33,9%, противники – 47,9%, таких, хто не визначився, – 18,2%. З тих, хто позитивно сприймає можливість майбутнього членства в Північноатлантичному Альянсі 46,3% обумовлюють свою позицію наданням гарантій безпеки, 26,8% – сприянням просуванню країни у напрямку західної цивілізації, 22% – можливістю модернізувати українську армію, 12,2% – сприянням розвитку України як демократичної держави, 22% – сприянням розвитку української економіки, 14,6% – збільшенню авторитету України на міжнародній арені, 17,1% – залученням іноземних інвестицій. З тих, хто вважає, що Україна не повинна ставати членом НАТО, свою позицію мотивують перш за все потребами відшкодування значних додаткових коштів (43,1%), втягненням у військові дії НАТО (41,4%), необхідністю зберегти позаблоковий статус (25,9%), зіпсуванням відносин з Росією (19%), хазяйнуванням в Україні іноземців (17,2%), поширенням західної культури і моралі (3,5%). Щодо розуміння сутності НАТО, то оборонним союзом його вважають – 39,3% мешканців Миколаївської, Одеської та Херсонської областей, агресивним військовим блоком – 37,1%, миротворчою організацією – 4,3%. Слід також відзначити, що 18,6% взагалі

не змогли сформулювати власне уявлення про альянс [15]. Проте ставлення до Європейського Союзу, принаймні, в Миколаєві є позитивним. Серед причин, через які миколаївці прихильно ставляться до вступу України до ЄС (51%), найбільшу вагу мають такі: перспективи вільного пересування людей за кордон (40%), сподівання на підвищення життєвого рівня людей (33%) та надія, що це сприятиме руху країни у напрямку “сучасної європейської цивілізації” (25%). Європейський Союз сприймається, насамперед, в обивательському розумінні, через безпосередні контакти наших співгромадян із конкретними країнами – членами ЄС, які дають уявлення про добробут, захищеність, реальну свободу – пересування, бодай (у тім числі поміж країнами, навіть і не членами, але які перебувають у сфері європейського впливу, як от Туреччина). І цієї інформації, разом з інформацією, почерпнутою з преси, достатньо для прийняття позитивного рішення. Врешті-решт європейські товари в побуті, у рекламі на вулицях міст, – це важливий чинник впливу на свідомість [16]. Таким чином, на жаль, на регіональному рівні державна політика європейської і євроатлантичної інтеграції залишається осторонь багатьох громадян.

Творення національного механізму забезпечення реалізації стратегії європейської і євроатлантичної інтеграції України зберігає свою актуальність. На думку Президента України Л.Кучми, кінцевою метою цієї стратегії є утвердження України як високорозвинутої європейської держави. Європейської не стільки за географічними ознаками, а за рівнем економічного розвитку, за ефективністю роботи своїх державних інститутів, за міцністю громадянського суспільства, за своєю здатністю забезпечувати високі стандарти у галузі прав людини. Проте саме ці складові визначають сутність європейського вибору України, яка, будемо відверті, переживає сьогодні непрості часи. Україна входить у період сусідства з розширеними ЄС та НАТО, коли її членство у цих структурах ще довгий час лишатиметься перспективою майбутнього. В цьому контексті висловлюється дедалі більше сумнівів у реальності європейських перспектив України. Насправді, з точки зору політичних, економічних та стратегічних інтересів нашої держави альтернативи європейському і євроатлантичному вибору не існує. Однак Україна не може розраховувати на швидкий або легкий шлях до членства в європейських і євроатлантич-

них структурах. При цьому, на відміну від інших країн Східної Європи, Україні доводиться здійснювати цю роботу практично самотужки, без адекватної допомоги [17].

Таким чином, подальша європейська і євроатлантична інтеграція України надасть можливості для вирішення таких проблем, як отримання надійних гарантій державного суверенітету, політичної незалежності, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів, створення сприятливих умов для економічного розвитку України як невід'ємної частини єдиного європейського економічного простору, зміцнення регіональної та європейської стабільності і безпеки, забезпечення національної безпеки у найефективніший з політичної, військової, економічної та фінансової точок зору способів, отримання надійних гарантій незворотності утвердження в

Україні засад громадянського суспільства, верховенства права та ефективно діючої ринкової системи, підвищення ступеня відповідальності нашої держави перед спільнотою розвинутих демократій, що дозволить їй стати повноправною стороною процесу прийняття важливих для європейського континенту політико-військових рішень, завершення реформування Збройних Сил України, включаючи створення ефективної системи демократичного контролю над ними, формування прозорого оборонного бюджету та раціонального використання коштів на оборонні цілі. Участь у цих процесах регіонів держави є запорукою реальності поступового просування України до всіх європейських та євроатлантичних структур і заслуговує на подальше наукове вивчення.

Література

1. Фракція "Регіони України" // www.rada.gov.ua/ – офіційний сайт Верховної Ради України.
2. Базив Д.П. Геополитическая стратегия Украины. – К.: Ин-т государства и права им. В.М.Корецкого НАН Украины, 2000. – 190 с.; Бутейко А. Куди прямує Україна. – К.: Юрид. кн., 2001. – 56 с.; Марчук Є. Україна: нова парадигма поступу. Аналітичне дослідження. – К., 2001. – 216 с.; Україна: Утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н.П.Барановська, В.Ф.Верстнок, С.В.Віднянський та ін. – К.: Альтернатива, 2001. – 702 с.; Науковий вісник Дипломатичної академії України МЗС України / За заг. ред. Б.І.Гуменюка. – К., 2001. – Вип. 5: Українська зовнішня політика та дипломатія: десять років незалежності. – 352 с.; Європейська інтеграція: крок за кроком: Посібн. для журналістів. – К.: Фонд "Європа ХХІ", 2001. – 216 с.; Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти / Нац. ін-т стратег. дослідж. – К.: Сагсанга, 2001. – 224 с.; Україна: Утвердження незалежної держави (1991-2001) / Ред. В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2001. – 704 с.; Ляшенко О.О. Інтеграція України у європейські та євроатлантичні структури (90-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київськ. нац. ун-т. – К., 2002. – 16 с.; Василенко С.Д. Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі. – Одеса: ОДМА, 2000. – 152 с.; Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України. – К.: Батьківщина, 2001. – 180 с.
3. План дій Україна-НАТО // www.mfa.gov.ua/ – офіційний сайт Міністерства закордонних справ України; Європейський вибір України. Звернення Президента України Л.Кучми до Верховної Ради України 200-2 р. // www.president.gov.ua/ – офіційне інтернет-представництво Президента України; Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) // www.kmu.gov.ua/ – офіційний сайт Кабінету Міністрів України; Події та коментарі. – сайт інформаційно-аналітичного центру. – 2002. – 29 грудня; Декларация Празького самміту (видана главами держав та урядів, які взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради). Прага, 21 листопада 2002 року // Юридичний вісник України. – 2002. – № 51. – 21-27 грудня; Положення про Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції. Затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2003 року № 123/2003 // www.president.gov.ua/ – офіційне інтернет-представництво Президента України; Комітет Верховної Ради України з питань Європейської інтеграції рекомендує парламенту прийняти в цілому проект Постанови "Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з моніторингу виконання рекомендацій парламентських слухань "Про взаємовідносини та співробітництво України з НАТО" та цільового плану дій Україна – НАТО на 2003 рік". Новини Інформаційного управління Верховної Ради України // www.rada.gov.ua/ – офіційний сайт Верховної Ради України.
4. www.oda.kherson.ua/ – офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації.
5. Там само.
6. www.oda.mk.ua/ – офіційний сайт Миколаївської обласної державної адміністрації.
7. Николаев – лидер муниципальной сети по экологически устойчивому развитию украинских городов // www.nikoportal.net – Миколаївський міський сайт.
8. www.razom.org.ua/ – сайт об'єднання "Наша Україна", 4 квітня 2003.
9. Мейс Дж. Нафтопровід Одеса-Броди як геополітична проблема // День. – 2003. – 10 квітня.
10. НАТО изучит украинский дерматит // www.radiomayak.ru – сайт радиокompанії "Маяк", 19 вересня 2000 р.
11. Юг. Одесская газета. – 2003. – 27 февраля.
12. www.ieac.org.ua/ – сайт Інституту Євроатлантичного співробітництва.
13. Новая "Хозяйка" морского порта... // www.mukola.net/ – офіційна сторінка міста Миколаїв, 25 лютого 200-3 р.
14. www.mukola.net/ – офіційна сторінка міста Миколаїв, 19 липня 2002 р.
15. Сушко О. Громадська думка в Україні стосовно НАТО // www.ieac.org.ua/ – Інститут Євроатлантичного співробітництва.
16. Скалицькі М. Таємнича наука – органічна географія // www.polit.com.ua/ – інформаційно-аналітичний сайт "Політична Україна", 31 березня 2003 р.
17. Вступне слово Президента України Леоніда Кучми на відкритті першого засідання Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України // www.president.gov.ua/ – офіційне інтернет-представництво Президента України.

Надійшла до редколегії 18.04.2003 р.